

Музика О.О. Особливості рефлексії здібностей технічно обдарованих підлітків // Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: Науково-методичний збірник. – Київ-Житомир, ЖОШПО, 2007. – С. 216-221.

О. О. Музика,
кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ ТЕХНІЧНО ОБДАРОВАНИХ ПІДЛІТКІВ

Який рівень рефлексії здібностей обдарованих підлітків? Чи правомірно розглядати розвиток творчих здібностей у підлітковому віці як засіб задоволення потреби у визнанні та соціальної адаптації? Шукаючи відповіді на ці питання, ми провели дослідження у Житомирському міському центрі науково-технічної творчості учнівської молоді. Досліджувалися обдаровані підлітки 10-15 років, які відвідують гуртки радіоконструювання, різьблення, початково-технічного моделювання, технічного дизайну, судномоделювання та історико-технічного стендового моделювання. Критерієм обдарованості слугували високі досягнення у творчості, об'єктивним підтвердженням яких були перемоги на всеукраїнських та обласних змаганнях і конкурсах.

Методика вивчення динамічних механізмів розвитку творчих здібностей, розроблена О.Л. Музикою [3], лягла в основу дослідження, яке проводилося нами у декілька етапів.

Перший етап – індивідуальна бесіда з технічно обдарованими підлітками, в ході якої аналізувалися успіхи і невдачі у різних видах діяльності через призму стосунків з іншими людьми.

Другий етап – виділення діяльностей і вмінь, якими володіє підліток, оцінка рівня розвитку окремих дій і операцій, визначення референтних осіб та особистісних якостей, які допомагають досягати успіхів у діяльності.

Третій етап – аналіз отриманих результатів та їх інтерпретація з метою вивчення особливостей рефлексії здібностей технічно обдарованих підлітків та виділення тенденцій у розвитку здібностей в підлітковому віці.

Узагальнюючи отримані результати, зазначимо, що чітко прослідковувалася така закономірність: на першому місці серед освоєних діяльностей та вмінь всі досліджувані називали такі, що пов'язані із заняттями в гуртку. На перший погляд може здатися, що це пов'язано з місцем проведення дослідження (технічний гурток), що актуалізує у свідомості дитини саме ті, а не інші думки. Зважаючи на це, ми спеціально ставили додаткові питання, орієнтуючи підлітків на сферу шкільного навчання, однак швидко зрозуміли, що початкові відповіді досліджуваних не були випадковими. Справді актуальними, значимими і розвиненими виявилися вміння, набуті у гуртку.

Відповідаючи на питання: "*Якими діяльностями та вміннями Ви володієте?*", найчастіше підлітки виділяли такі сфери діяльностей та вмінь:

I – вміння, здобуті в гуртку: "шпаклювати", "клеїти частини моделі", "вирізати з дерева", "робити вироби з пінопласту", "зачищати поверхні", "розуміти схеми", "паяти", "працювати на станках", "виготовляти моделі машин" тощо.

II – спортивні вміння: "грати в футбол", "займатися карате", "плавати", "бігати" тощо.

III – побутові вміння: "робити дрібний ремонт", "вкручувати шурупи", "підклеювати взуття", "мити посуд", "чистити картоплю", "готувати борщ", "прибирати в хаті" тощо.

IV – навчальні вміння: "працювати на комп'ютері", "писати реферати".

Якщо вміння, здобуті в гуртку, називалися першими, швидко, без довгого обдумування, то діяльності та вміння, не пов'язані з заняттями в

гуртках, називалися після певної паузи і найчастіше після поставлених додаткових питань типу: "Що ще ти вмієш робити?", "Які вміння допомагають тобі у навчанні?" Слід також виділити й той момент, що серед навчальних вмінь, окрім "вміння працювати на комп'ютері", "писати реферати", виділялися (переважно молодшими підлітками) й такі: "сидіти смирно на уроках", "вчитися", "слухати", що може свідчити про усвідомлення дитиною доволі вузьких рамок реалізації своєї потреби у визнанні, зокрема прямої залежності між дисциплінованістю і успішністю навчання у школі. На жаль, заохочення більшістю вчителів не стільки моментів творчих пошуків у процесі навчання, скільки виконання їхніх безпосередніх вказівок, призводить до того, що учні є лише об'єктами педагогічних впливів, а не суб'єктами навчального процесу. Як пишуть А.К.Маркова, Т.О.Матіс, О.Б.Орлов, "сучасна психологія набагато більше знає про те, як діти вчаться читати і рахувати, але майже нічого не знає про те, як діти (з раннього віку) навчаються отримувати задоволення від самого процесу учіння і як можна посилювати та укріплювати цю їх важливу здатність" [1, с.171]. Активність підвищувалася б, а інтерес до навчання зростав би, якби учень відчував себе "джерелом" поведінки (за Р. Де Чармсом).

Дослідження показало, що технічно обдаровані підлітки добре усвідомлюють як і навіщо виконуються ті чи інші дії. Жодних труднощів не викликало питання: "Виділіть окремі дії та операції в умінні (діяльності), яку ви виділили". (Про такі труднощі писали дослідники, що працювали з молодшими школярами та підлітками, що не займаються творчою діяльністю).

І молодші, і старші підлітки методично, точно і послідовно виділяли окремі дії та операції, що може свідчити про достатньо високий рівень освоєння й усвідомлення діяльності. Відмінності прослідковувалися у рівні узагальнення окремих дій та операцій.

Молодші підлітки виділяли і важливі, суттєві моменти виконання діяльності, і несуттєві, важливі лише на перших етапах освоєння діяльності. Старші підлітки виділяли лише істотне, при цьому вказуючи на те, *навіщо* окрема дія виконується, яка її роль у ланцюгу послідовних дій і операцій. Наведемо приклади.

Молодші підлітки

Виділені вміння	Виділені дії та операції
Денис, 10 р. "шпаклювати"	<ul style="list-style-type: none"> - відкрити баночку з шпаклівкою; - взяти зубочистку і не мазками, а крапочками накладати шпаклівку; - після того, як висохне, зачистити дуже шершавим наждачним папером; - потім дуже обережно зачистити тоненьким наждачним папером так, щоб залишилося в щілинах.
Олексій, 11 р. "клеїти"	<ul style="list-style-type: none"> - відкрити банку з клеєм; - взяти пухнасту кісточку і добре промокнути; - нанести перший шар клею так, щоб добре просочився; - нанести другий шар клею і добре притиснути; міцно потримати деякий час.

Старші підлітки

Виділені вміння	Виділені дії та операції
Максим, 14 р. "кидати гранату"	<ul style="list-style-type: none"> - щоб не пошкодити собі руку, треба розвинути силу; - спочатку кидати легші предмети (наприклад, м'ячі), а потім переходити до гранати; - щоб далі кинути, зробити розбіг; - замахнутися і кинути по лінії під кутом приблизно 45°, якщо вище, то впаде ближче, а якщо далі, то не вистачить енергії, щоб долетіти.
Слава, 15 р. "паяти"	<ul style="list-style-type: none"> - розігріти паяльник; - акуратно, щоб не попарити руки, взяти деталь; - залудити паяльник, щоб до нього брався припой; - доторкнутися жалом паяльника до припою; - на деталь капнути кислоти, щоб спайка була міцнішою; - жалом паяльника доторкнутися до деталі і тримати певний час.

Питання стосовно виділення окремих дій та операцій у вмінні (діяльності) вважаємо особливо інформативним для розуміння

особливостей рефлексії здібностей. Воно відразу показує досліднику ступінь розвитку вмінь в межах тієї чи іншої діяльності, з одного боку, а з другого, – їх рівень рефлексії підлітком. Особливо у молодших підлітків оцінка, зокрема навчальних вмінь, суттєво мінялася після того, як їх просили виділити окремі дії та операції у виділеному вмінні. Наприклад, досліджуваний *Олексій (11 р.)* серед умінь виділив "*вміння працювати на комп'ютері*", "*вміння працювати в Інтернеті*" і оцінив ці вміння високо – 12 балів (за 12-бальною шкалою по аналогії з шкільною системою оцінювання). Після спроб виділення окремих дій і операцій як складових цих вмінь, сказав: "Я зазвичай з татом працював за комп'ютером. Він мені підказував. Тепер я розумію, що погано ще вмю робити це сам" і суттєво знизив загальну оцінку рівня розвитку цих вмінь. У дослідженні не зустрічалися подібні випадки стосовно освоєних діяльностей та розвинутих умінь у гуртку.

Узагальнюючи, зазначимо, що плануючи дії, людина визначає тим самим характер і міру прояву своєї активності в майбутньому. Включення у діяльність, яка приносить людині задоволення, пов'язане із виникненням особливого суб'єктивного стану внутрішньої мотивованості, так званого "відчуття потоку". М.Чікзентміхалі вказує, що "відчуття потоку" виникає тільки тоді, коли в діяльності людини збалансовані "треба" і "можу", коли приведено у відповідність те, що повинно бути зроблено (вимоги діяльності) і те, що людина може зробити (здібності). Усвідомлення своїх здібностей дає людині відчуття свободи.

Для визначення кола референтних осіб, ми просили назвати людей, яким небайдужі, на думку досліджуваних, їхні досягнення та оцінити, наскільки думка кожної людини для них є важливою і чию думку про себе вони хотіли б змінити. Виявлено, що референтними особами для технічно обдарованих підлітків є:

I – члени сім'ї (як правило, у такій послідовності):

- 1) батьки (тато, мама);
- 2) брати, сестри;
- 3) бабусі, дідусі.

II – гуртківці та друзі;

III – вчителі.

Отримані результати підтверджують раніше висловлені нами думки [2]. Для підлітка надзвичайно важливим є задоволення потреби у самостійності. Стосунки між дорослими і підлітками в сім'ї часто бувають напруженими саме із-за блокування почуття дорослості та обмеження самостійності. І те, що підлітки називають в першу чергу батьків, членів сім'ї, є свідченням прагнення дитини отримати визнання своєї дорослості в значимому соціальному оточенні. "Думка тата для мене є дуже важливою", "Хотів би, щоб брат оцінив мої вміння" – типові висловлювання досліджуваних.

Підлітковий вік – це період активного самоствердження і конкуренції за визнання. Оскільки навчальна діяльність у силу різних причин часто втрачає привабливість для підлітків, то зрозумілою стає активність підлітка в пошуку інших, привабливих видів діяльності і значимого соціального середовища. Способи організації творчої діяльності у технічних гуртках забезпечують інтимно-особистісне спілкування в референтному оточенні. Всі досліджувані назвали серед референтних осіб гуртківців, багатьох з яких вважають своїми друзями. Однокласників не назвав жоден досліджуваний. Більше того, типовими були висловлювання: "Хлопці з класу записалися в гурток і я пішов. Вони кинули, а я ні. Тепер кажуть: "Там погано", "Їм це не цікаво", "Якщо комусь допомагаю, то їм небайдуже", "У школі далекі від цього". Однак, серед референтних осіб, як бачимо, виділяються вчителі. Причому, найчастіше про вчителя технічно обдаровані підлітки говорять, як про людину, чю думку про себе вони хотіли б змінити,

людину, якій хотіли б щось довести. Можна припустити, що для технічно обдарованої особистості рефлексія розвитку власних здібностей у технічній творчості робить саме цю діяльність пріоритетною як спосіб отримання визнання оточуючих.

Вивчаючи особистісно-ціннісний компонент у структурі здібностей, ми просили досліджуваних назвати якості, які допомагають їм досягати успіху. Серед найважливіших якостей технічно обдаровані підлітки виділили *працелюбність, бажання, терпіння, активність, наполегливість, уважність, витривалість, сміливість, розум*. Те, що на перше місце вийшли дієво-інструментальні якості, такі, як працелюбність, наполегливість, активність та ін., цілком закономірно, оскільки саме ці якості відображають зусилля підлітка в досягненні мети і, попутно, в розвитку своїх здібностей.

Рефлексують обдаровані підлітки і негативні особистісні якості, яких би вони хотіли позбутися. Це злість, байдужість, заздрість, драгівливість, впертість, лінь. Багато з цих якостей, як бачимо, відображає соціальний аспект мотивації творчої активності.

Підсумовуючи, зазначимо, що поєднання вікових особливостей підлітків (потреба в самостійності, самоствердженні, з одного боку, і потреба у спілкуванні та персоналізації, – з іншого) з особливостями організації творчої діяльності у технічних гуртках та рефлексією розвитку власних здібностей є умовою для розвитку технічної обдарованості.

Література

1. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
2. Музика О.О. Чинники активності технічно обдарованих підлітків // Обдарована дитина. – 2002. – №2. – С.44-48.
3. Науковий звіт про виконання II етапу наукового проекту "Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків". – Житомир, 2005. – 98 с.